

نقش گردشگری روستایی در توسعه روستایی (نقد و تحلیل چهارچوبهای نظریه‌ای)

عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری^۱، اسماعیل قادری^۲

۱- استادیار بخش علوم جغرافیایی و سنجش از دور، دانشگاه تربیت مدرس

۲- دانشجوی دوره دکترای، دانشگاه تربیت مدرس

چکیده

گردشگری روستایی در دنیای امروز یکی از بخشهای مهم فعالیتهای اقتصادی محسوب می‌گردد. این فعالیت مهم اقتصادی از دیدگاههای مختلفی مورد توجه قرار گرفته است. بعضی آن را به عنوان بخشی از بازار گردشگری می‌شناسند و عده‌ای نیز آن را سیاستی برای توسعه روستایی قلمداد می‌کنند. سؤال این است که گردشگری روستایی چه نقش و اثری در توسعه روستایی و توسعه روستایی پایدار دارد؟

در دهه پایانی قرن بیستم بسیاری از برنامه‌ریزان اجتماعی - اقتصادی در کشورهای اروپایی گردشگری را روشی مطمئن با چشم‌اندازی بسیار روشن برای توسعه روستاها بویژه محرومترین آنها معرفی کرده‌اند. مطالعات انجام شده در کشورهای فرانسه، اتریش، سوئیس، انگلستان، ایرلند، تایلند و ژاپن نشان می‌دهد که گردشگری روستایی سرعت در اقتصاد روستایی رشد کرده و مکمل فعالیتهای کشاورزی شده است. ماهیت صنعت گردشگری ایجاد اشتغال و درآمد، متنوع سازی اقتصاد، مشارکت اجتماعی و استفاده از منابع محلی است. از آنجا که بخش اعظم مشکلات عقب‌ماندگی و توسعه‌نیافتگی روستایی نیز به فقدان این صنعت برمی‌گردد، گردشگری روستایی با حل مسائل و مشکلات فوق می‌تواند به توسعه روستایی کمک نماید.

کلید واژه‌ها: گردشگری روستایی، گردشگری مزرعه، توسعه روستایی، توسعه پایدار، گردشگری پایدار.

۱- مقدمه

تنوع بخشی به اقتصاد، بالا بردن شاخصهای توسعه انسانی، مشکلات ناشی از صنعتی شدن و آلودگی بیش از حد استاندارد شهرها بویژه شهرهای بزرگ، مهاجرت‌های روستایی، افزایش

بهره‌وری و کارآمدی نیروی انسانی، اشتغال‌زایی، تعامل فرهنگها و گفتمانها، حفظ محیط زیست و در مجموع توسعه پایدار از دغدغه‌هایی است که جهان امروز با آن روبه‌رو است. هر یک از کشورها در هر سطحی از توسعه در تلاشند که پاسخ لازم به دغدغه‌های مذکور را بیابند. در این میان، کشورهایی که به متنوع‌سازی اقتصاد روی آورده‌اند و می‌خواهند خود را از اقتصاد تک‌پایه‌ای برهانند در جستجوی شناخت راههای آن یا خلق راهها و روشهای جدیدند. یکی از این روشها گردشگری است که اغلب کشورها بویژه کشورهایی که به لحاظ موقعیت مکانی از این مزیت برخوردارند، آن را در برنامه‌های توسعه ملی خود گنجانده‌اند تا از این طریق بتوانند فرایند توسعه ملی خود را سرعت بخشند. سکونتگاههای روستایی، بخصوص در کشورهای جهان سوم که نزدیک به ۱/۲ جمعیت این گونه کشورها را در خود جا داده‌اند، با مسائل و مشکلات حادثی از قبیل، مهاجرتها، روستایی، پایین بودن سطح اشتغال، پایین بودن سطح بهره‌وری در بخش کشاورزی، فقدان یا کمبود زیربنای رفاهی و خدماتی و ... مواجهند. این در حالی است که تعداد قابل توجهی از این گونه سکونتگاهها به لحاظ موقعیت مکانی و داشتن عناصر مهم جذب گردشگر، مانند مناظر طبیعی، آثار باستانی، تنوع اقلیمی، آداب و سنن اجتماعی و ... زمینه‌های مناسبی برای توسعه فعالیتهای گردشگری دارند.

در این میان، سکونتگاههای روستایی کشور ما نیز با مسائل و مشکلات فوق درگیرند و زمینه‌های مناسبی برای توسعه گردشگری دارند. دولت حرکت از اقتصاد تک پایه به سوی اقتصاد متنوع و با ثبات را در برنامه کاری خود قرار داده است که یکی از این برنامه‌ها توسعه گردشگری است و سکونتگاههای روستایی زمینه‌های مساعد برای توسعه این بخش از فعالیتهای اقتصادی را دارند. بدون شک، دستیابی به چنین هدفی مستلزم شناخت فرایند گردشگری، طبقه‌بندی رویکردها، سیاستها و آثار اجتماعی - فرهنگی، زیست محیطی و اقتصادی است، تا با یک پشتوانه علمی و آگاهی از آثار مثبت و منفی این پدیده در جهان و ایران، به انتخاب یک راهبرد منطقی واقع‌گرا توأم با برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح گردشگری در چهارچوب فرایند توسعه همه جانبه و پایدار دست یازد. هدف اصلی این مقاله عبارت از بررسی نگرشها و دیدگاههای مختلف در ارتباط با توسعه گردشگری روستایی در سطح جهان و ارائه الگوهای آزمون شده با توجه به نتایج به دست آمده برای سازگاری آنها با کشور ایران است.

سؤال اصلی در این ارتباط این است که توسعه گردشگری روستایی چه نقش و اثری در توسعه روستایی و توسعه روستایی پایدار دارد؟

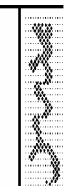
۲- روش تحقیق

روش تحقیق مقاله حاضر، توصیفی تحلیلی با استفاده از شیوه کتابخانه‌ای است. بر این اساس دیدگاهها و نظرات موجود در متون در ارتباط با گردشگری روستایی در کشورهایی که این طرحها اجرا شده مطالعه و مقایسه می‌شود. در نهایت ابعاد مختلف تأثیرات توسعه گردشگری را بررسی می‌کنیم. در ابتدا به بررسی مفهوم توسعه روستایی و گردشگری روستایی پرداخته می‌شود. سپس سه نگرش گردشگری روستایی ابزاری برای توسعه روستایی، گردشگری روستایی سیاستی برای بازساخت سکونتگاههای روستایی، گردشگری روستایی به عنوان ابزاری برای توسعه پایدار و حفاظت از منابع طبیعی روستایی بررسی و مقایسه می‌شود. در نهایت با پیگیری آثار و پیامدهای توسعه گردشگری روستایی، جمع‌بندی حاصل را بررسی می‌کنیم.

۲-۱- مفهوم توسعه روستایی

متون موجود در زمینه توسعه روستایی چه در دوره کلاسیک و چه در دوره جدید نشان می‌دهد که در کشورهای جهان سوم به رغم وجود ارزشها، نظامهای اعتقادی و نظامهای حکومتی مختلف، دو دیدگاه بر برنامه‌ریزیهای توسعه روستایی حاکم بوده است: دیدگاه بهبود و اصلاح و دیدگاه دگرگون‌سازی [۸، ۲].

با توجه به این دیدگاهها هدفهای مختلفی در برنامه‌ریزی توسعه روستایی مد نظر قرار گرفته است. بر همین اساس، تعاریف توسعه روستایی نیز متعدد و متفاوت است و هر دیدگاه بنا بر چهارچوب نظری خود، توسعه روستایی را مورد بررسی و مطالعه قرار داده است تا جایی که برخی بر این باورند که هدف توسعه روستایی صرفاً تحول وضعیت و شرایط روستاها از نظر اقتصادی نیست، بلکه توسعه متعادل اجتماعی و اقتصادی مناطق مشخص همراه با توجه خاص به حداکثر بهره‌برداری از منابع محلی و توزیع عادلانه و گسترده‌تر منافع ناشی از توسعه را دنبال می‌کند. مسلم است که توسعه روستایی شامل یک فرایند عمیق تغییرات در کل جامعه محلی و از همه مهمتر در نقش افراد است [۳]. مطالعات انجام شده در زمینه توسعه روستایی، از جمله مطالعه سازمان بین‌المللی کار که از اوایل دهه ۱۹۷۰ آغاز

شده بر افزایش درآمد در میان روستاییان، لزوم سمت دادن توسعه به سوی اشتغال بیشتر، برآورده نمودن نیازهای اساسی مردم، فقرزدایی و ... تأکید دارند.

با این حال برای رسیدن به این هدفها و توسعه روستایی دو دسته نظریه وجود دارد:

۱. دسته اول شامل نظراتی است که توسعه کشاورزی را محور اصلی برای توسعه روستایی می‌دانند و بر توسعه کشاورزی تأکید دارند [۴، ۵].

۲. دسته دوم که همزمان با کشاورزی به توسعه صنعت توجه دارند و بر توسعه صنایع روستایی تأکید دارند.

بر این مبنا برنامه‌های توسعه روستایی با توجه به سیاستهای موجود در ابتدا با تأکید بر توسعه کشاورزی، صنعتی کردن سکونتگاههای روستایی، ارائه امکانات و خدمات رفاهی روستایی و اجرای طرحهای فیزیکی و کالبدی بوده است.

در حالی که ارزیابیها و مطالعات انجام شده در جهان نشان داد که توسعه کشاورزی یا صنعتی، فقط بخشی از توسعه جامع را تشکیل می‌دهد که به نوبه خود فقط به صورت توسعه کلان و جامع در سطح ملی قابل فهم است [۶، ۷]. توجه به سطوح دیگر توسعه جامع یعنی توسعه منطقه‌ای از پیش شرطهای موفقیت توسعه ملی است.

در این میان یکی از بخشهای اقتصادی که در توسعه روستایی کمتر به آن توجه شده است، توسعه گردشگری روستایی است. این بخش از گردشگری به عنوان گردشگری جایگزین در کنار بخشهایی مانند گردشگری مزرعه^۱، گردشگری سبز^۲، گردشگری بی‌خطر^۳ و طبیعت گردی^۴ در دهه ۱۹۸۰ مطرح شد.

۲-۲- تعاریف و مفاهیم گردشگری روستایی

گردشگری روستایی بخشی از بازار گردشگری و منبعی برای اشتغال و درآمد بوده و می‌توان آن را ابزار مهمی برای توسعه اقتصادی - اجتماعی و اکولوژیکی^۵ جوامع روستایی قلمداد کرد. در کشورهای بسیاری این امر با خط‌مشیهای کشاورزی در ارتباط است و غالباً به عنوان راهبردی برای حفظ محیط زیست و فرهنگ سنتی روستایی ارتقا داده می‌شود.

1. Farm Tourism
2. Green Tourism
3. Soft Tourism
4. Ecotourism

۵. بوم شناختی

مسلماً گردشگری نقش اساسی در میزان توسعه و حفظ ذخایر نواحی روستایی ایفا می‌کند. با فرض اهمیت گردشگری به عنوان فعالیتی گسترده و عمومی و تأکید روزافزون در حیطه سیاستهای توسعه محلی و منطقه‌ای و با در نظر گرفتن این موضوع که تعریف مشترک و قابل قبولی از گردشگری روستایی وجود داشته باشد، توسعه گردشگری امری ضروری به نظر می‌رسد، بخصوص با توجه به اینکه ویژگیهای این فعالیت در محلهای خاص، بوضوح «گردشگری روستایی» را از شکلهای دیگر گردشگری مجزا می‌نماید. جالب توجه اینکه به رغم تمام این مسائل، هیچ تعریف یا مجموعه ویژگیهای توافق شده‌ای در این زمینه وجود ندارد. در نگاه اول تلاش برای ارائه تعریفی از گردشگری روستایی کاری آسان به نظر می‌رسد.

لان^۱ گردشگری روستایی را چنین تعریف می‌کند: «گردشگری روستایی، گردشگری است که در نواحی روستایی به وقوع می‌پیوندد» [۸، همچنین ن ک: ۹]. اما همین بیان ساده ابهامات زیادی دارد. برای مثال، تعاریف گردشگری متعدد بوده، بویژه در حیطه نواحی روستایی، تفکیک فعالیتهایی که صرفاً حالت گردشگری دارند یا تفریح، یا ورزش و ... از یکدیگر دشوار است. در نهایت تعریف و تعیین معنای نواحی روستایی یا روستا نیز به همان میزان مشکل و دشوار است. کشورهای مختلف، معیارهای متفاوتی برای تعیین مناطق روستایی و غیرروستایی دارند. در عین اینکه واژه روستایی را می‌توان یک تعریف جغرافیایی و هم بیان ویژگیهای فرهنگی جوامع و اجتماعات روستانشین دانست [۹].

اداره امور کار امریکا در زمینه گردشگری روستایی تعریف زیر را ارائه کرده است: «بازدید از مکانی غیر از مکان معمول کار و زندگی خود که خارج از محدوده استاندارد آماری شهری است، در زمانی که فعالیتی غیر از فعالیت کاری در منطقه مورد نظر انجام شود که هدف چنین بازدیدی ممکن است تحقیق، درمان، مذهب و ... باشد» [۱۰]. در سال ۱۹۸۶ کمیسیون جوامع اروپایی، نه تنها گردشگری مزرعه یا گردشگری کشاورزی^۲، بلکه تمامی فعالیتهای گردشگری روستایی را در نواحی روستایی، گردشگری روستایی تعریف نمود [۹]. در تعریفی دیگر، گردشگری روستایی به مجموعه فعالیتهایی اطلاق شده است که از طریق فعالیتهای گردشگری، مانند تأمین اقامتگاه، غذا و یادگیری و آموزش درباره روستا و مزرعه درآمدهایی را برای ساکنان آن سکونتگاههای روستایی ایجاد می‌کند [۱۱]. در یک جمع‌بندی از تعاریف ارائه شده می‌توان تعریف زیر را برای گردشگری روستایی ارائه کرد:

1. Lane
2. Agri Tourism

گردشگری روستایی شامل هر نوع فعالیت تفریحی و گذران اوقات فراغت است با دریافت خدماتی از قبیل غذا، محل اقامت و محصولات محلی از ساکنان محلی در مکانی که از نظر قوانین و مقررات جاری کشور یا از نظر ماهیت اقتصادی و فرهنگی روستا محسوب می‌شود.

۳-۲- نظرات و دیدگاههای مربوط به توسعه گردشگری روستایی

در مورد توسعه گردشگری روستایی دیدگاههای متفاوتی وجود دارد. بعضی آن را بخشی از بازار گردشگری^۱ می‌شناسند و معتقدند می‌توان آن را با شکل‌های دیگر بازار گردشگری، مانند گردشگری در آفتاب، گردشگری در کنار دریا، گردشگری در سواحل ماسه‌ای مقایسه کرد [۹]. از جنبه دیگر، گردشگری روستایی به عنوان فلسفه‌ای برای توسعه روستایی مطرح گردیده است که این جنبه دارای سه دیدگاه مهم است.

از یک نگرش گردشگری به عنوان راهبردی برای توسعه روستایی است که انعکاس دهنده ویژگی محیط روستایی است.

در مواردی نیز گردشگری را به عنوان ابزار و سیاستی برای بازساخت^۲ اقتصاد روستایی می‌شناسند [۱۲، ۱۳].

بعضی نیز گردشگری را به عنوان سیاست و ابزاری برای توسعه روستایی پایدار قلمداد کرده‌اند [۸].

۳-۲-۱- گردشگری روستایی به عنوان راهبردی برای توسعه روستایی

گردشگری روستایی راه حل کلی برای همه دردها و مسائل و مشکلات نواحی روستایی نیست، اما یکی از شیوه‌هایی است که ممکن است آثار اقتصادی مهمی داشته باشد و به نوعی می‌تواند به کند شدن روند تخلیه سکونتگاههای روستایی و کاهش مهاجرت جمعیت روستایی کمک کند. رشد گردشگری به عنوان راهبردی برای توسعه روستایی نسبتاً تفکر جدیدی است که سیاست‌گذاران محلی در جوامع روستایی به اهمیت این راهبرد پی برده‌اند، اما تجربه کافی برای اجرای آن ندارند. تعدادی از نویسندگان، نمونه تحقیقاتی را انجام داده‌اند در مورد اینکه چگونه صنعت گردشگری از حرکت باز می‌ماند یا ممکن است تأثیرات زیان‌آوری بر ارزشهای فرهنگی و اجتماعی داشته باشد. همچنین یک دیدگاه دیگر با این پیش‌زمینه فکری

1. Tourism Market
2. Restructuring

وجود دارد که گردشگری راه حل و علاج قطعی اقتصادی برای توسعه نواحی روستایی است. از طرف دیگر یک دیدگاه محتاطانه‌تر گردشگری را به عنوان فرایند برنامه‌ریزی یکپارچه که فرصت‌هایی را برای به حداقل رساندن مضرات و به حداکثر رساندن منافع توسعه است معرفی می‌کند. در یک نگرش دیگر، گردشگری روستایی به عنوان موتور محرکه توسعه روستایی معرفی شده و دلایلی به شرح زیر نیز برای آن ارائه شده است [۱۰].

الف) همانند هر فعالیت صادراتی که سازماندهی شده و توسعه یافته، گردشگری نیز منبع شغل و درآمد به حساب می‌آید.

ب) گردشگری روستایی برخلاف سایر کالاها، خدمات و فراورده‌های کشاورزی مانند، غذا، تولیدات فعالیت ماهیگیری، پوشاک و نساجی، ساختمان سازی و کارهای عمومی، حمل و نقل و بیمه و غیره همانند مولدی برای تعداد زیادی از فعالیتهای اقتصادی عمل می‌کند. هرگز نباید فراموش کرد که گردشگری روستایی زنجیره‌ای از فعالیتهای اقتصادی و خدماتی را به وجود می‌آورد و صرفاً مرحله‌ای ساده از فعالیتهای اقتصادی نیست.

ج) گردشگری روستایی، نواحی روستایی یا پدیده‌های طبیعی را که هیچ گونه ارزش اسنادی ندارند مورد بهره‌برداری قرار می‌دهد و با استخراج منابع یا صنایعی مانند نفت و معدن برابری می‌کند.

د) گردشگری روستایی تقاضا برای صنایع دستی، هنرهای سنتی و فعالیتهایی را که نیاز به نیروی کار بیشتری دارند بالا می‌برد. این فعالیتها همان فعالیتهایی است که در محیط روستا مورد نظر است. به همان اندازه‌ای که گردشگری روستایی، گردشگرانی را خارج از فضای اقتصاد روستا جذب می‌کند، جریانهای برون‌زا، هزینه را به منطقه تزریق کرده و آثار ضریب تکاثری سنتی را نیز ترغیب می‌کند. از طرفی نظر به اینکه اکثر برنامه‌های توسعه روستایی، اولویتهای زیر را مد نظر قرار می‌دهند:

- امنیت غذایی در برخی نقاط روستایی،
 - کاهش اشتغال ناقص در مناطق روستایی،
 - بهبود بخشیدن به درآمد و کیفیت عمومی زندگی در مناطق روستایی،
 - جلوگیری از روند تخریب منابع طبیعی مناطق روستایی،
 - افزایش میزان مشارکت جمعیت روستایی در تعیین سرنوشت خود،
- از این رو توسعه گردشگری و حیطه فعالیتی آن بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته چرا

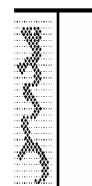

که توسعه گردشگری روستایی، کلیه زمینه‌های فوق را پوشش داده و موارد فوق نیز از اهم هدفهای توسعه گردشگری روستایی به شمار می‌آیند. ضمن اینکه در گردشگری روستایی از منابع روستایی (مانند فرهنگ و سنن اجتماعی، ساختمانهای تاریخی، غارها، شرایط آب و هوایی که برای سایر فعالیتهای اقتصادی قابلیت بهره‌برداری ندارند) استفاده شده، گردشگری حتی در سکونتگاههای روستایی که فاقد زمینهای زراعی‌اند و در نواحی کوهستانی قرار گرفته‌اند با بهره‌برداری از منابع فرهنگی و طبیعی می‌تواند به توسعه روستایی کمک نماید. زمینه‌هایی مانند ایجاد اشتغال پاره‌وقت و فصلی، ایجاد زیربنای گردشگری مانند شبکه‌های ارتباطی، آب و برق و ... که برای فعالیتهای گردشگری لازم است به توسعه سکونتگاههای روستایی منجر می‌گردد و روستاییان منطقه نیز از این منابع بهره‌برداری خواهند کرد [۹، ۱۱].

۲-۳-۲- گردشگری روستایی به عنوان سیاستی در بازساخت سکونتگاههای روستایی
بازساخت اصطلاحی است که شامل فرایندهای مختلف اجتماعی - اقتصادی می‌شود. بازساخت، تغییر کیفی از یک وضع سازمانی به وضع دیگر است. فرایند بازساخت شامل سرمایه‌گذاری یا عدم سرمایه‌گذاری نسبت به پیش فرض بحرانها یا حل بحرانهاست [۱۷]. مفهوم بازساخت مثل هر نظام تفکر برانگیز، منشأ روشنگری سیاسی و اجتماعی دارد. از اواخر دهه ۱۹۶۰ و در اوایل ۱۹۷۰ مورد توجه متفکران جغرافیا و اقتصاد سیاسی قرار گرفت، اما تحلیلهای ژرف آن مربوط به دهه ۱۹۸۰ است. به طور کلی در بازساخت جغرافیایی در مرحله اول بر دو عامل مهم تأکید می‌شود:

(۱) تقسیم مکانی - فضایی کار، (۲) سرمایه‌گذاری.
در مرحله دوم، به تأثیرات بازساخت در سطوح محلی و جهانی توجه می‌شود [۱۲]. با توجه به مفهوم بازساخت متون موجود درخصوص نقش گردشگری در بازساخت سکونتگاههای روستایی نشان می‌دهد که گردشگری روستایی به عنوان راهبردی برای توسعه از دهه گذشته رشد کرده و هدف آن پاسخگویی به تغییر در سیاستهای کشاورزی و روستایی و بخشی نیز با هدف تغییر در تفکر و عمل صنعت گردشگری بود. در دهه ۱۹۸۰ چندین تغییر مهم در نگرش به گردشگری شکل گرفت:

اولاً، به نظر می‌رسد گردشگری به عنوان فعالیتی با اعتبار ایدئولوژیکی (توسعه کارآفرینی بدون استفاده از یارانه‌های دولتی)، دارای تواناییهایی برای حل مشکل نیروی کار

اضافی در بخشهای مختلف اقتصادی است.

ثانیاً، گردشگری به عنوان فعالیتی قانونی برای بازساخت روستایی، حتی در نواحی که از قبل درگیر فعالیتهای گردشگری نبودند در نظر گرفته شده است. تغییرات در سیاستهای گردشگری از رشد واقعی نقش گردشگری در بازساخت روستا (و در واقع بازساخت اقتصاد داخلی شهرها) نشأت گرفته است. بدین سان است که اصلاحات ساختار مالی اتحادیه اروپا (EU) در ۱۹۸۸ و اصلاحات سیاستهای عمومی کشاورزی (CAP) در ۱۹۹۲ از بازنگری در سیاستهای متفاوت برای اقتصاد روستایی در کشورهای عضو اتحادیه اروپا ناشی شده است. با اصلاحات ساختار مالی اروپا (EU) در سال ۱۹۸۸ توسعه چند بخشی و ساز و کارهای سیاست یکپارچه سازی تشویق و سرمایه های لازم برای کمک به توسعه زیربناها تأمین شد. در ۱۹۹۱ برنامه حمایتی اجتماعی با استفاده از سازوکارهای اجتماعی و اقتصادی و بعضی برنامه های اجرایی شامل اعمال مرتبط با گردشگری و تولید غذاهای خاص محلی و بازاریابی مدنظر قرار گرفت [۱۳]. به طور کلی، در دهه ۱۹۹۰ گردشگری به دلایل زیر به عنوان بخش مهمی از برنامه ریزی در سیاستگذاریهای اروپا قرار گرفت:

الف) بر اساس گزارش کمیسیون اروپا در سال ۱۹۹۲ گردشگری ۵/۵ درصد درآمدهای جامعه اروپا را تولید کرده است و ۷/۵ میلیون نفر کارگر تمام وقت و ۱۰ میلیون نفر به عنوان شغل دوم در این بخش به فعالیت اشتغال داشتند.

ب) ویژگی فراملیتی بعضی از مشاغل گردشگری، موجب توسعه شبکه سیاستگذاری وسیع اروپا شده است.

ج) در اروپا آثار فرهنگی گردشگری که به عنوان یک نگرانی مطرح شده، به حفظ یکپارچگی فرهنگی اروپا به مفهوم اروپایی آن کمک می کند.

د) ممکن است آلودگی درطول مرزهای ملی انتقال یابد و سرمایه به مکانهایی که استاندارد محیطی پایینی دارند و هزینه در آنجا در سطح پایینی است منتقل شود. در واقع زمانی که نگرانی اصلی اتحادیه اروپا در نواحی گردشگری شکل گرفت، موضوع توسعه گردشگری پایدار به عنوان یک نیاز مطرح شد.

ه) در نهایت، نگرانی از ابعاد اجتماعی، فقر و اشتغال بخصوص در نواحی که سوددهی ندارند، امیدهایی را برای کاربرد گردشگری به عنوان ابزاری برای تولید اشتغال و توسعه اقتصادی در سطوح مختلف ناحیه ای به وجود آورد [۱۳].

بدین ترتیب است که از برنامه LEADER^۱ به عنوان یکی از مهمترین راهبردهای مشخص اتحادیه اروپایی برای توسعه روستایی می‌توان نام برد که در سال ۱۹۹۱ شروع شد. این طرح به عنوان بخشی از همبستگی سیاسی اتحادیه اروپا، برای راهنماییهای عمومی کشاورزی کمیسیون اروپاست. مرحله اول آن در سال ۱۹۹۴ پایان یافت و مرحله دوم آن سالهای ۱۹۹۵-۱۹۹۹ را در بر می‌گیرد. LEADER به عنوان دیدگاه نهایی برای حل مسائل روستایی در نظر گرفته شد. در این طرح فرصتهای جدیدی شامل گردشگری روستایی، افزایش تقاضا برای محصولات محلی، تقاضا برای بهبود کیفیت زندگی، بازنشستگی، و رشد جمعیت روستایی در نظر گرفته شد. در این طرح هنوز هم بخش دولتی و بخش عمومی گردشگری روستایی برای بازساخت اقتصاد روستایی تبلیغ می‌شود. در طرح LEADER گردشگری روستایی یکی از مهمترین اجزای برنامه اجرایی در سطح توسعه ناحیه‌ای است. نتایج به دست آمده از مراحل اولیه اجرای این برنامه، نشان‌دهنده این است که هنوز توسعه فراورده‌های گردشگری^۲ روستایی به خصوص در اروپای جنوبی بسیار کند است [۹، ۱۴]. گردشگری روستایی اغلب به دلیل اقتصادی، جایگزینی مناسب برای فعالیتهای کشاورزی تلقی می‌شود، زیرا این فعالیتهای با کاهش سود روبه‌رو هستند و مستلزم بهبود در بخشهای دوم و سوم اقتصاد هستند. دلیل اصلی توسعه گردشگری در روستاها غلبه بر پایین بودن سطوح درآمد، ارائه فرصتهای جدید شغلی و ایجاد تحولات اجتماعی در جامعه روستایی است [۱۵]. با توجه به اینکه فعالیتهایی مانند کشاورزی، جنگلداری و معدن‌داری به طور سنتی در سکونتگاههای روستایی استقرار یافته‌اند و با کاهش این فعالیتهای با توجه به پیشرفتهای فنی که باعث کاهش تقاضا برای نیروی کار انسانی می‌شود، بعضی از مسئولان سکونتگاههای روستایی سعی می‌کنند که جامعه خود را به سمت ارائه خدماتی مانند گردشگری سوق دهند. سیاستهای اعمال شده شرکتهای صنعتی امریکایی، مانند تمرکز زدایی صنعتی و انتقال صنایع به نواحی حاشیه‌ای و کشورهای دیگر، مانند مکزیک و جزایر اقیانوسیه، باعث شده که اداره‌کنندگان روستاها بنا بر ضرورت در پی بازساخت اقتصاد خود باشند. در امریکا گردشگری روستایی بعنوان راهبردی برای بازساخت اقتصاد روستایی و توسعه اقتصادی انتخاب شده است [۷].

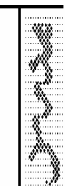

1. Liaison Enter Actions de Development de Economic Rural

۱. منظور کالاهای جهانگردی مانند اقامتگاه، جاذبه‌ها، صنایع دستی و کلیه کالاهای مورد نیاز گردشگران می‌باشد.

۲-۳-۳- گردشگری روستایی ابزاری برای توسعه پایدار و حفاظت از منابع طبیعی

در طول چندین سال گذشته، مفهوم گردشگری پایدار تا حدی پیشرفت کرده و جا افتاده است که بتواند پاسخگوی تهدیدات گردشگری نابسامان باشد. گردشگری پایدار، گردشگری را در غالب مرزها بررسی کرده و رابطه مثلثوار میان جامعه میزبان و سرزمین آن از یک سو، جامعه میهمان یعنی گردشگران از سوی دیگر و صنعت گردشگری برقرار کرده است. در گذشته صنعت گردشگری در این رابطه مثلثوار حرف اول را می‌زد. گردشگری روستایی با هدف تعدیل فشار و بحران موجود بین سه ضلع مثلث به وجود آمده است تا در طولانی مدت موازنه را برقرار سازد. هدف این بخش از گردشگری به حداقل رساندن آسیبهای فرهنگی و محیطی، فراهم ساختن رضایت بازدیدکنندگان و در درازمدت فراهم کردن مقدمات رشد اقتصادی ناحیه است. این راه به دست آوردن تعادل و موازنه بین رشد نهایی گردشگری و نیازهای حفاظت و نگهداری منابع طبیعی است [۸، ۱۶]. گردشگری روستایی می‌تواند سهمی در متنوع‌سازی اقتصادی و توسعه پایدار داشته باشد و با ایجاد اشتغال و درآمد موجب توسعه مناطق توسعه نیافته گردد. اگرچه مشاغل مربوط به این صنعت خیلی تخصصی و پرمردم نیستند، منافع بسیاری را نصیب روستاییان می‌کنند. گردشگران برای اقامت، خرید کالاهای محلی و خدمات پول پرداخت می‌کنند. این پولها در فعالیتهای محلی جریان می‌یابد و موجب تحرک روستاییان در برآوردن نیازهای بازدیدکنندگان می‌شود [۱۷]. گردشگری روستایی با ایجاد اشتغال، افزایش سطوح درآمد، متنوع سازی فعالیتهای اقتصادی، افزایش سطح آگاهیهای اجتماعی و ایجاد روابط اجتماعی گسترده بین جامعه میزبان و میهمان به حفاظت از میراث فرهنگی و محیط زیست طبیعی کمک کرده و با جلوگیری از مهاجرت بی‌رویه و بهینه‌سازی بهره‌برداری از زمین به توسعه روستایی پایدار کمک می‌کند. توسعه پایدار ابعاد مختلفی دارد. یکی از آنها به اقتصاد مربوط می‌شود که در آن توسعه از چرخه محلی به سمت چرخه بین‌المللی حرکت می‌کند. گردشگری روستایی پایدار به فرصتهای درامدی خوبی برای اجتماعات محلی منجر می‌شود. دومین بعد به اکولوژی مربوط می‌شود که روش آن حرکت از تخریب به سوی حفاظت است. توسعه پایدار به معنای محدود کردن مصرف منابع فرهنگی و طبیعی و به حداقل رساندن آسیب به آنها و در صورت لزوم سود حاصل از توسعه ترجیحاً صرف بهبود محیط زیست و منابع فرسوده شود. بعد سوم به ارزشهای فرهنگی و اجتماعی مربوط می‌شود که به حفظ یا تغییر وضع موجود منجر

می‌شود [۱۸].

۳- نتیجه‌گیری

با عنایت به آنچه پیشتر بیان شد، هدف از توسعه گردشگری روستایی را می‌توان از دو بعد مورد توجه قرار داد: الف) هدف از توسعه گردشگری روستایی پاسخگویی به تقاضای روزافزون جمعیت شهری، برای گذراندن اوقات فراغت و تفریحات در سکونتگاههای روستایی است. این بعد در حومه‌های بیلاقی و روستاهای همجوار با شهرهای بزرگ بیشتر مصداق پیدا می‌کند. ب) هدف از توسعه گردشگری روستایی توسعه سکونتگاههای روستایی است. هدفی که این مقاله به دنبال آن است.

به نظر می‌رسد که اگر از دیدگاه معطوف به شهر هم نگاه کنیم، یعنی از نیازی که در جامعه شهری برای تفریح و گذران اوقات فراغت ایجاد شده، می‌توان به صورت برنامه‌ریزی شده برای توسعه روستایی (با هدف بهره‌برداری اقتصادی) استفاده کرد. فعالیتهای خدمات رسانی در روستاها را برای بازدیدکنندگان در جهت توسعه روستایی هدایت کرد. هرچند از دیدگاه معطوف به روستاها و توسعه پایدار مبتنی بر اجتماع محلی نیز ضرورت توسعه گردشگری بیش از پیش روشن گردید. در این ارتباط جدول ۱ که نشان‌دهنده دیدگاهها و نگرشهای موجود به گردشگری به صورت مقایسه‌ای با توجه به آثار و پیامدهای آن در روستا است می‌تواند کارشناسی لازم را در پاسخ به سؤال طرح شده در مقاله ارائه نماید. همانطور که از جدول ۱ پیداست هدف هر سه نگرش حل معضلات و مشکلات سکونتگاههای روستایی و توسعه گردشگری روستایی است.

در نهایت هدف هر سه دیدگاه، توسعه روستایی (کاهش فقر روستایی، حل معضلات بیکاری و مهاجرت و افزایش خدمات رفاهی) است. هر یک از این دیدگاهها به رغم کاستیها و مزیت‌های خاص خود محدودیتها و کاستیهای مشترکی نیز دارند که با توجه به ویژگیها و امکانات کشور و هر منطقه روستایی می‌توان از یکی از این نگرشها یا ترکیبی از آنها استفاده کرد. (جدولهای ۲ تا ۵) به عبارتی در مورد سازگاری این دیدگاهها با ساخت مکانی - فضایی روستاهای کشور باید گفت: با توجه به تنوع زیستگاههای روستایی کشور و به رغم مشترک بودن مسائل و مشکلات، مانند بیکاری، مهاجرت، کمبود درآمد، پایین بودن سطح بهره‌وری و ... نمی‌توان راهحل واحدی برای رفع آنها ارائه کرد. واقعیت این است که همه روستاهای

کشور ظرفیت پذیرش و تحمل بازدیدکنندگانی را که از خارج به آن جامعه وارد می‌شوند ندارند و با توجه به تعصبات فرهنگی، اعتقادات مذهبی، سطح توسعه‌یافتگی، میزان آموزش و رابطه روستا شهری، پاسخهای متفاوتی به پذیرش گردشگری روستایی خواهند داد. از طرف دیگر، شرایط محیط طبیعی، فعالیتهای اقتصادی و امکاناتی که برای توسعه گردشگری می‌توانند فراهم کنند متفاوت است. به همین دلیل برای توسعه گردشگری روستایی در کشور جدول ۱ هدفها و آثار هریک از نگرشها

نوع نگرش به توسعه گردشگری روستایی	هدفها	آثار و پیامدها
گردشگری روستایی به عنوان راهبردی برای توسعه روستایی	- حل توسعه نیافتگی روستایی - کاهش مهاجرت - راه حل نهایی توسعه روستایی - کاهش آثار منفی و بهره‌برداری از آثار مثبت - کمک به توسعه سایر بخشهای اقتصاد روستایی	- ثبات جمعیت - حل معضل بیکاری - افزایش ضریب تکاثری درآمد - بهره‌برداری از منابع فاقد ارزش اسنادی
گردشگری روستایی به عنوان سیاست بازساخت	- ایجاد اقتصاد جایگزین برای کشاورزی در روستاهای فاقد زمین کشاورزی - متنوع سازی فعالیتهای اقتصادی روستا - تشویق به سرمایه‌گذاری در بخش غیرکشاورزی - افزایش تقاضا برای محصولات محلی - تقاضا برای بهبود کیفیت زندگی - توزیع عادلانه درآمدها - ایجاد اشتغال جایگزین برای سکونتگاههای روستایی که فعالیت اقتصادی آنها تعطیل شده است	- ایجاد اشتغال غیرکشاورزی - کاهش مهاجرت - متنوع سازی اقتصاد روستایی - اهمیت به تولیدات بومی - افزایش کیفیت زندگی - تحول در نگرشهای اجتماعی جامعه روستایی - ایجاد اشتغال جایگزین
گردشگری روستایی ابزاری برای توسعه پایدار	- به حداقل رساندن آسیبهای فرهنگی و محیطی - فراهم آوردن مقدمات توسعه اقتصادی روستا در درازمدت - جلب رضایت بازدیدکنندگان - ایجاد فرصتهای درآمدزا برای ساکنان بومی - افزایش کیفیت زندگی - افزایش میزان مشارکت مردم	- افزایش مشارکت مردمی در گردشگری و توسعه روستایی - حفاظت از منابع طبیعی و فرهنگی - تبدیل چرخه توسعه از محلی به بین‌المللی

مأخذ: براساس یافته‌های مطالعات

با توجه به شرایط خاص هر روستا و کالای خاص گردشگری که هر روستا ارائه می‌دهد، الگوهای متفاوتی لازم است. برای مثال روستایی که وجه گردشگری آن مذهبی است در مقایسه با روستایی که وجه گردشگری آن ورزشی است، هر کدام مشتریان خاص با الگوهای رفتاری و آگاهیهایی خاص را می‌طلبند. در روستاهای سنی مذهب در مقایسه با روستاهای شیعی مذهب عکس‌العمل متفاوتی را در مواجهه با آثار فرهنگی از خود نشان

جدول ۲ نگرش گردشگری به عنوان راهبردی برای توسعه روستایی

ابعاد توسعه روستایی	مزیتها	کاستیها	سابقه کاربرد
اجتماعی	- معرفی گردشگری به عنوان فعالیتی برای ایجاد اشتغال - کاهش مهاجرت روستایی - توسعه زیربنایی مورد نیاز گردشگری و روستا	- بی‌توجهی به جامعه محلی - بی‌توجهی به آسیب‌پذیری جوامع روستایی در مقابل بازدیدکنندگان - توجه نکردن به آثار و پیامدهای منفی گردشگری	- قبرس - ایرلند - سنگال
اقتصادی	- معرفی گردشگری به عنوان موتور محرکه توسعه روستایی - گردشگری به عنوان فعالیتی درآمدزا - شناخت گردشگری به عنوان مولد زنجیره‌ای از فعالیتهای اقتصادی - استفاده از منابعی که برای سایر فعالیتهای اقتصادی کاربرد ندارند - پاسخگویی به تقاضای مربوط به صنایع دستی و هنرهای سنتی روستایی	- بی‌توجهی به وابسته بودن گردشگری روستایی به نواحی شهری - تلقی گردشگری به عنوان نوشداروی توسعه روستایی - تأکید بیشتر بر رشد و توسعه اقتصادی و توجه نکردن به سایر ابعاد	
زیست محیطی	- بهره‌برداری از منابع محیطی که برای سایر فعالیتهای اقتصادی کاربرد ندارند	- بی‌توجهی به آثار و پیامدهای زیست محیطی گردشگری روستایی	

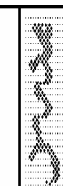

می‌دهند. حتی روستایی که سابقه طولانی گردشگری دارد و در جوار شهر بزرگی مثل تهران

قرار گرفته (مانند شمشک، میگون، دربندسر و ...) در مقایسه با روستاهای دورافتاده و با فاصله از کلان شهرها و شهرهای بزرگ عکس العمل متفاوتی در مقابل توسعه گردشگری خواهند داشت. در روستاهایی که قابلیت‌های بالقوه گردشگری و فعالیت‌های اقتصادی دارند، ولی سطح اشتغال در آنها پایین است، برای فقرزدایی، ایجاد اشتغال و افزایش درآمد طبیعتاً از نگرش گردشگری راهبردی برای توسعه روستایی می‌توان استفاده کرد. ضمن اینکه باید به مسائل و پیامدهای این‌گونه توسعه نیز توجه داشت.

روستاهایی که سابقه توسعه گردشگری دارند و گردشگری به عنوان بخشی از اقتصاد آنها پذیرفته شده و حتی فعالیت‌های گردشگری آسیب‌های زیست محیطی و فرهنگی برای آنها در پی داشته، معمولاً در کشور ما به دلیل فقدان سیاست‌های توسعه گردشگری روستایی متأسفانه آسیب جدی از فعالیت‌های گردشگری دیده‌اند. در این گونه موارد می‌توان از نگرش توسعه پایدار استفاده کرد.

این بدان معنی نیست که هر دیدگاه منحصرأ در یک ناحیه کاربرد دارد. مطلوب‌ترین شیوه، استفاده ترکیبی از نظریه‌های توسعه گردشگری روستایی با تأکید بر نیازهای فضایی - مکانی - اقتصادی و زمینه‌های پذیرش اجتماعی روستایی است.

جدول ۳ نگرش گردشگری روستایی به عنوان سیاستی برای بازساخت روستایی

ابعاد توسعه روستایی	مزیتها	کاستیها	سابقه کاربرد
اجتماعی	- گردشگری به عنوان ابزاری برای تولید اشتغال - فقرزدایی - گردشگری روستایی سیاستی برای کاهش فقر در روستاهای در حال تخلیه - احیای زندگی روستایی	- محدودیت کاربرد تجربی این الگو در نواحی روستایی - فقدان تجربه این الگو در کشورهای جهان سوم و منحصر بودن آن به کشورهای اتحادیه اروپا - بی‌توجهی به میراث فرهنگی و ویژگیهای اجتماعی روستا	- طرح LEADER در کشورهای عضو اتحادیه اروپا و ایالات متحده
اقتصادی	- گردشگری به عنوان پاسخگوی تغییر سیاستهای توسعه کشاورزی	- خصوصی‌سازی و حمایت نکردن دولت از توسعه گردشگری در	- این نظریه بیشتر در بازساخت

بخشهای هتلی و خطوط هواپیمایی و نیروی انسانی در سطح جهان کاربرد داشته است.	روستاها و قطع یارانه‌های دولتی - مشکل سرمایه‌گذاری و تأمین سرمایه در روستاها - مطرح کردن گردشگری به عنوان جایگزین برای کشاورزی	و روستایی - حل مشکل نیروی کار اضافی - گردشگری به عنوان جایگزین فعالیت‌های اقتصادی که با رکود مواجه شده‌اند - متنوع سازی اشتغال روستایی	
	- بی‌توجهی به حفاظت از محیط زیست		زیست محیطی

جدول ۴ نگرش گردشگری به عنوان ابزاری برای توسعه روستایی پایدار

ابعاد توسعه روستایی	مزیتها	کاستیها	سابقه کاربرد
اجتماعی	- بررسی گردشگری در قالب رابطه مثلث‌وار میزبان، مکان، میهمان و تأکید بر تعدیل فشار و بحران موجود در سه ضلع و ایجاد تعادل - به حداقل رساندن آسیب‌های فرهنگی جامعه میزبان - تأکید بر رابطه مثبت بین جامعه میهمان و میزبان - آموزش نیروی انسانی - آموزش بومیان و گردشگران	- دشواری کار آموزش جوامع روستایی به دلیل پایین بودن سطح سواد آنها - نادیده گرفتن تفاوت فرهنگی زیاد بین جوامع شهری و روستایی	- اتریش - ایرلند - آمریکا
اقتصادی	- بهینه‌سازی بهره‌برداری از زمین - حرکت اقتصاد از چرخه محلی به چرخه بین‌المللی - حمایت از اقتصاد محلی - ایجاد اقتصاد مکمل - گردشگری به عنوان بخشی از اقتصاد متعادل، نه نوسازی توسعه روستایی	- فاقد تواناییهای لازم بودن افراد بومی برای شروع توسعه گردشگری - فقدان تجربه کافی و الگوی مناسب این نگرش توسعه در جهان	

		- فراهم کردن زمینه توسعه روستایی در درازمدت	
	- بحث پایداری یک هدف دشوار، درازمدت و بیشتر یک حالت پایدار اکولوژیکی را دنبال می‌کند.	- حفاظت از محیط زیست به عنوان یک اصل اساسی - استفاده از منابع طبیعی متناسب با ظرفیت پذیری - استفاده از منابع طبیعی به عنوان کالای گردشگری - توسعه فعالیتهای هماهنگ با محیط زیست	زیست محیطی

جدول ۵ مزیتها و کاستیهای مشترک هر سه دیدگاه

کاستیها	مزیتها	ابعاد توسعه روستایی
	- ایجاد اشتغال - توسعه خدمات زیربنایی روستا - کاهش فقر - کاهش مهاجرت روستا شهری	اجتماعی
- کمبود منابع سرمایه‌ای در روستاها - راغب نبودن بخش خصوصی و دولتی به سرمایه‌گذاری در روستاها	- افزایش درآمد روستایی	اقتصادی
- ظرفیت محدود منابع طبیعی روستا و آسیب‌پذیری زیاد آن	- استفاده از منابع طبیعی برای توسعه گردشگری	زیست محیطی

۴- منابع

- [۱] ازکیا، مصطفی، «جامعه‌شناسی توسعه و توسعه نیافتگی ایران»، اطلاعات، ۱۳۶۵، ص. ۳۴.
- [۲] رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا، «مفاهیم برنامه‌ریزی در ایران با تأکید بر برنامه‌ریزی روستایی» مجموعه مقالات سمینار جامعه‌شناسی و توسعه، ج. دوم، سمت، ۱۳۷۳، ص. ۵۱-۷۴.
- [۳] هاگ، ام. وی، «تحلیلی از مسائل اساسی صنعتی کردن و توسعه روستایی - روستا توسعه»، گزیده مقالات، جهاد سازندگی، ۱۳۶۸، ص. ۶۷.
- [۴] تودارو، مایکل، توسعه اقتصادی در جهان سوم، ترجمه غلامعلی فرجاد، برنامه و بودجه، ۱۳۶۵.
- [۵] رایینسون، جون، جهان سوم و توسعه یافتگی و نیافتگی، ترجمه کیومرث پریانی، توس، ۱۳۵۷.
- [6] Godrey, Kerry B., Toward Sustainability: Tourism in the Republic Cyprus, CTO, Nicosia, 1990, pp. 20-23.

- [7] Bourke, Lisa, *Rural Tourism Development: Are Communities in Southwest Rural Pennsylvania Ready to Participate*, New York, John Wiley, 1996, p. 277.
- [8] Lanea, B., "What Is Rural Tourism?", In B. Bramwell and B. Lane (Eds.), *Rural Tourism and Sustainable Rural Development*, Clevedon. Channel View Publication, 1994 a.
- [9] Sharpley, Richard, and Sharpley Julia, *Rural Tourism: An Introduction*, I. T. P., London, 1997, pp. 7-8, 17-18, 22-30, 60-71.
- [10] Greffe, X, *Rural Tourism a Lever for Economic and Social Development*, Clevedon, Channel View Publication 1993, p. 23.
- [11] McIntyre, *Sustainable Tourism Development: Guide for Local Planners.*, Madrid, W. T. O., 1993, p. 67,
- [۱۲] شکوئی، حسین، اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا، ج ۱، تهران، انتشارات گیتاشناسی، ۱۳۷۵، صص ۲۱۳-۲۱۴.
- [13] Slee, Bill, et al., "The Economic impact of Alternative Types of Rural Tourism", *Journal of Agricultural Economics*, 1997. Vol. 48, No. 2, pp. 180-181.
- [14] Jenkins, John M. and Hall C. Michael. *The Restructuring of Rural Economics*, John Wiley and Sons, Chichester, 1998. pp. 43, 60, 63.
- [15] Opperman, M., "Rural Tourism in Southern Germany", *Annals of Tourism Research*, Vol. 23, No. 1, 1998, p. 825.
- [16] Lane B, B. *Sustainable Rural Tourism Strategies; A Tool for Development and Conservation*. In B. Bramwell and B. Lane (Eds.) *Rural Tourism and Sustainable Rural Development* Clevedon: Channel View Publication, (1994 B).
- [17] Gregory, Sho, "Sustainable Development", *Review*, 1992, p. 6.
- [18] Aronsson, Lars, "Sustainable Tourism System, Example of Sustainable Rural Tourism in Sweden", In B. Bramwell and B. Lane (Eds.), *Rural Tourism and Sustainable Rural Development*, Clevedon, Channel, View Publication, 1994, p. 77.

